

Чижевський Б. Г.,
кандидат педагогічних наук,
провідний науковий співробітник відділу економіки
та управління загальною середньою освітою, Інститут
педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна

СУЧАСНИЙ ПІДРУЧНИК – ОСНОВНІ ВИМОГИ СУСПІЛЬСТВА ДО НЬОГО

Демократичні засади розвитку громадянського суспільства та тенденції розвитку четвертої промислової революції потребують підручників нового покоління, які мають бути орієнтовані на можливості і запити дітей, що живуть у цифровому суспільстві, та на формування тих навичок, які необхідні їм у майбутньому. Особливої актуальності, а також наукового і практичного значення набуває розробка нових вимог до створення, експертизи та оцінювання підручників нового покоління і стандартів до їх розробки, поліграфії та друкування.

Основні вимоги до сучасного підручника зазначені у нормативно-правових документах про освіту: Законі України «Про освіту», положеннях про конкурсний відбір підручників. Наприклад, у Інструктивно-методичних матеріалах Міністерства освіти і науки про проведення експертами експертиз електронних версій проектів підручників чітко і детально прописані вимоги до підручників та критерії оцінювання їх проектів тощо [4].

Питанням підручникотворення приділяє значну увагу наукова педагогічна спільнота, зокрема науковці Інституту педагогіки НАПН України. Проблеми аналізу розвитку засад сучасного підручникотворення висвітлюється в усіх випусках фахового наукового видання «Проблеми сучасного підручника», наприклад: застосування допоміжних елементів у розв'язуванні задач підручника з геометрії (М. Бурда); формування ключових компетентностей засобами підручника (Т. Засекіна); соціально-педагогічне партнерство як демократична модель державно-громадської взаємодії та компонента підручника для керівника освіти (Л. Калініна), управління формуванням особистісного ставлення учнів до професійного самовизначення в опорному закладі освіти у змісті підручника для керівника (О. Онаць), діагностика сформованості складників предметної компетентності учнів гімназії засобами підручника фізики (Ю. Мельник) та інші [5].

Проте проблема якості підручників, дотримання основних вимог суспільства до підручника залишається досить актуальною, ще недостатньо враховуються пропозиції та зауваження, вимоги, побажання, насамперед, учителів, учнів та їхніх батьків.

Багато зауважень до організації конкурсів щодо відбору підручників, а також системи експертизи підручників, громіздкості критеріїв їх оцінювання, відбору анонімних експертів.

На жаль, багато підручників складається переважно з текстової інформації, перенасичені науковими термінами, часом переобтяжені другорядними фактами; ілюстрації запозичуються із соціальних мереж і вони не завжди вдалі, а то і фейкові. Трапляються помилки і недоречності у значній частині підручників. Це стосується і нових підручників для 3 класу Нової української школи (НУШ), і підручників для базової та старшої школи, які претендують на роль основного джерела знань. Сьогоднішні реалії характеризуються також гострими та критичними загрозами зовнішнього впливу й диктату на формування змісту освіти та зародженням протидії нав'язування виховання покоління покірних: «толерантних», «лояльних», «відкритих», невихованих і готових до реалізації антидуховних, антидемократичних, антигуманістичних, антиморальних проектів та програм.

У мінімізації, подоланні та вирішенні означених та інших проблем значну роль має посісти підручник, як основна навчальна книга, в якій системно представлено навчальний предмет або його частини відповідно Державного стандарту та освітньої програми. Сучасний підручник в друкованому або електронному вигляді має сприйматися як осмислений твір, навчальне видання, в якому в повному обсязі систематизовано, логічно, науково, доступно викладено основи знань з певного навчального предмета, навчальної дисципліни на рівні сучасних досягнень науки, технологій, економіки і культури, призначені для цілей навчання при належному науково-методичному та інформаційному супроводженні. Підручник – це масова навчальна книжка, носій змісту навчального предмета, а також різноманітних видів діяльності, передбачених освітньою програмою, що визначає об'єм і систему знань, формування навичок та здатностей, тобто, компетентностей, якими необхідно оволодіти.

При створенні підручника важливо дотримуватися таких принципів: науковість, наступність, комунікативність, здатність забезпечити діалог учня з книгою; компліментарність, можливість його доповнення додатковими засобами навчання; моделювання, побудова моделі як засобу здобуття необхідного знання про об'єкт або явище, яке вивчається; автономність, що дає змогу розглядати підручник як самодостатню систему, яка формує понятійне мислення здобувачів освіти, надає можливості не тільки вивчати історію, математику географію чи інші предмети, а, найголовніше, має навчити учня мислити як історик, математик, географ тощо.

Оскільки сучасний підручник виконує духовну, наукову, пізнавальну, освітню, розвивальну, виховну і дослідницьку функції, то в ньому мають бути відображені дуже ретельно продумані такі важливі компоненти змісту освіти: знання про духовно-моральні цінності, природу, суспільство, техніку, технології, людину, способи діяльності, закони розвитку суспільства і держави тощо.

Актуальними та незмінними вимогами і до паперових, і до електронних підручників залишаються: науково достовірні і сучасна інформація; дотримання принципів дидактики, як: систематичність, послідовність, наступність, наочність, засвоюваність; проблемний виклад матеріалу з аналітичним його осмисленням, але при цьому оптимальне співвідношення між науковістю та доступністю; відповідність віковим особливостям та рівню попередньої підготовки учнів. За змістом – відповідати сучасному розвитку науки, техніки, технологій, інформаційного ресурсу і має бути духовно, морально та ціннісно-виховним; зміст підручника і розташування його розділів, параграфів повинні відповідати освітній програмі та програмі навчального предмета; забезпечувати зв'язок теорії з практикою, знання з реаліями життя, з економічним та інформаційним розвитком тощо.

Велике методологічне значення має внутрішня цілісність розділів, параграфів, кожний із яких повинен мати завершену форму в системі знань з предмета. Внутрішню завершеність має мати також кожний параграф. Усе це – на основі чіткого, стрункого, логічного плану, вимогливої логічної послідовності розташування матеріалу. Виклад змісту підручника має бути достатньо конкретним і обґрунтованим, чітко зрозумілим і точним і водночас живим, виразним, наочним, цікавим, захопливим і емоційним.

Окремою проблемою є формування шрифту викладання матеріалу. Особливу увагу необхідно приділяти поліграфічному оформленню та дизайну підручника. обов'язковою умовою є підбір і замовлення оригінального ілюстративного контенту підручника: ілюстрацій, графіків, схем тощо; їх ясність, виразність, естетичність, науковість; здатність посилювати пізнавальну, розвивальну і виховну функції тексту. У розділах і статтях подаються завдання, розміщуються запитання на відтворення фактів, визначень, формулювань, законів, а також запитання на встановлення причинно-наслідкових зв'язків, пояснення явищ, порівняння, доведення, характеристику, узагальнення тощо.. Завдання мають передбачати виконання не тільки репродуктивних, але, у більшій мірі, різноманітних творчих завдань і проектів, моделей: графічних робіт, складання і запис плану статті або розділу, презентації, проведення спостережень або практичних і лабораторних робіт, проведення дослідів, експериментів в лабораторіях, навчальних кабінетах, майстернях, географічних майданчиках, теплицях, на пришкольніх ділянках і на виробництві.

Запровадження електронного підручника потребує розробки "Дидактики електронного підручника", яка має бути науково вивіреною, практично апробованою, безпечною, зрозумілою та доступною для широкого загалу.

В умовах дистанційного навчання та самоосвіти зростає роль власне підручника як значного, але не головного джерела знань. Широкого розвитку набули різноманітні посібники: не тільки хрестоматії, збірники задач і вправ, дидактичні матеріали, енциклопедії, словники, карти, атласи, але і мультимедійні комплекси, різноманітні інтернет-ресурси, відео-ресурси, соціальні мережі, в яких знаходиться інформаційний, ілюстрований і додатковий матеріал.

Отже, підсумовуючи сказане вище, можемо зазначити: на нашу думку, підручник повинен бути і в паперовому, і в електронному варіантах; базовий підручник, як основа, має бути типовим, уніфікованим, стабільним; мають бути дотримані всі необхідні науково-методичні, дидактичні, морально-етичні, санітарно-гігієнічні та інші норми.

З метою розвитку якісного підручникотворення мають друкуватися пробні, експериментальні підручники, які розробляються за участю наукових, науково-педагогічних, педагогічних працівників, експериментальних закладів освіти, класів і груп і проходять експериментальну перевірку і апробацію не відразу в усій державі, а локально. І нам усім потрібно пам'ятати, що сучасне і майбутнє покоління наших учнів переважно візуальщики, що потрібно враховувати при створенні підручників.

Ключові слова: вимоги, функції підручника, зміст підручника, електронний підручник, ілюстрування сторінок.

Література

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Дивослово. – 2004. – № 3. – С. 76–80.
2. Загальні вимоги до змісту та оформлення навчальних посібників та навчально - методичної літератури: методичні рекомендації для викладачів на основі чинних нормативних документів / [уклад. Л.О. Котлова]; – Житомир, 2014. – 56 с.
3. Стройнов А. Український підручник [Електронний ресурс] // UkrainianWather. – Режим доступу : <http://wather.com.ua/?p=3295> .
4. Наказ Міністерства освіти і науки України від 31.10.2018 № 1183 «Про затвердження Інструктивно-методичних матеріалів для проведення експертами експертиз електронних версій проектів підручників». [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://imzo.gov.ua/2018/11/03/nakaz-mon-vid-31-10-2018-1183-zatverdzhennia-instruktyvnometodychnykh-materialiv-dlia-provedennia-ekspert> .
5. Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол. ; голов. ред. – О. М. Топузов]. – К. : Педагогічна думка, 2019. – Вип. 22. – 328 с.